

UN SOCIOLOG DESPRE REVOLUȚIILE ANTICOMUNISTE DIN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST

GHEORGHE SOCOL

Revoluțiile anticomuniste din Europa răsăriteană și centrală, care au avut loc în a doua parte a anului 1989, au luat prin surprindere pe toți cei care prin profesia lor erau datori să urmărească și să prevadă desfășurarea evenimentelor sociale: politicieni și politologi, agenți ai serviciilor de informații, sociologi. Despre criza sistemului comunist se vorbea și se scria, desigur, în special după ce sindicatele poloneze Solidaritatea au demonstrat că regimul totalitar comunist nu este invulnerabil. Sunt de notat în acest sens de exemplu analizele pătrunzătoare ale lui Zbigniew Brzezinski¹. Cu toate acestea, nimeni nu a cutezat să prevadă că prăbușirea sistemului comunist european va avea loc atât de repede cum s-a întâmplat în realitate.

Exagerând puțin, se poate spune că revoluțiile la care ne referim au picat ca un trăsnet din senin, dovedind încă o dată cât de imprevizibilă este evoluția socială și ce limitate sunt posibilitățile analizei sociologice de a elabora predicții definite cu mare probabilitate de realizare.

Pentru a se lămuri pe ei înșiși asupra celor întâmplate și pentru a se reabilita cât de cât blazonul șifonat al profesiei lor, după ce și-au revenit din zăpăceala surprizei inițiale, unii analiști s-au grăbit să examineze evenimentele petrecute căutând să ofere, fie și *aposteriori*, o interpretare inteligibilă a lor. Printre cei puțini care au fost mai prompti și care totodată au încercat să pătrundă mai adânc în analiza evenimentelor s-a aflat și cunoscutul sociolog Ralf Dahrendorf². Autorul germano-englez³ era în mod special îndreptățit să întreprindă o asemenea cercetare de antecedentele sale științifice, dacă ne amintim că conflictele sociale și consecința acestora, schimbarea socială, sunt preocupările sale predilectate⁴.

Pentru a-și dezvolta ideile, autorul se folosește de o scrisoare prin care răspunde unui interlocutor varșovian cu care se întreținuse în primăvara lui 1990 în Polonia asupra evenimentelor care bulversaseră regiunea cu puțin timp în urmă. Cum în timpul unui dialog (la o cafea, cum se spune în introducerea volumului de care vorbim) nu puteau fi adâncite problemele, întors în Anglia Ralf Dahrendorf se decide să revină asupra celor evocate în timpul discuției, de data aceasta procedând cu toată rigoarea. Alegând această formulă, autorul îl imită pe Edmund Burke (pe care îl menționează de altfel) care în 1790 făcuse analiza revoluției franceze într-o scrisoare destinată unui gentleman din Paris.

Că interlocutorul polonez există sau nu, că ne aflăm sau nu într-adevăr în fața unei scrisori contează mai puțin. Din moment ce autorul a socotit că poate prezenta în fața publicului rezultatul meditațiilor sale, este de presupus că a socotit că acestea sunt suficient de pertinente pentru a fi comunicate.

Reflecțiile lui Ralf Dahrendorf se concentrează asupra a patru teme. Două principale, din punctul nostru de vedere — cauzele revoluțiilor anticomuniste europene și, în prelungirea acestei teme, drumul pe care-l au de parcurs țările eliberate de totalitarism pentru completa lor despărțire de coșmarul vechii societăți și integrarea lor în lumea liberă — și două secundare — o serie de considerații generale despre societatea deschisă și, ca încheiere, o viziune asupra noii arhitecturi europene în condițiile reunificării Germaniei. În jurul acestora și în legătură cu acestea în lucrare gravitează desigur și alte probleme.

Înainte de a urmări și judeca considerentele autorului privitoare la aceste teme, ținem să atragem atenția asupra unui alt aspect care necesită să fie reținut. Este vorba de amănuntul că autorul își formulează opiniile cu un an și ceva înainte de puciul de la Moscova, care a dus la insolita eliminare a atotputernicului partid comunist sovietic din prim-planul vieții politice și mai apoi părăsirea comunismului tocmai de către țara în care acesta fusese instaurat pentru prima oară. Dacă și-ar fi elaborat reflecțiile după consumarea acestui eveniment capital pentru istoria secolului al XX-lea, este neîndoiește că autorul ar fi putut desprinde de aici semnificații suplimentare. Cum succesiunea evenimentelor a fost așa cum a fost și cum în lucrare și în general în literatura de specialitate nu s-a anticipat ceea ce avea să se petreacă, nu ne rămâne decât regretul că din nou, ca și în 1989 când nu s-a întrevăzut prăbușirea comunismului în estul și centrul Europei, intuiția sociologică prospectivă s-a dovedit neputincioasă.

Dar să revenim la temele principale ale cărții. Mai întâi, de ce s-au prăbușit regimurile socialiste europene? Ralf Dahrendorf indică trei cauze sau, ca să fim mai aproape de terminologia lui, împrejurări. Întâi de toate este menționat Mihail Gorbaciov și tot ceea ce a însemnat el personal ca lider politic și pentru instaurarea unor raporturi între partidele și statele blocului sovietic. Personalitatea deschisă și complexă a lui Gorbaciov i-a permis acestuia să renunțe la monolitismul practicat de predecesorii săi și să admită că țările blocului sovietic și partidele lor comuniste își pot alege propria lor cale de evoluție fără să riște intervenția Armatei Roșii.

A doua explicație furnizată de Ralf Dahrendorf este că, în această regiune, comunismul a fost un produs de import adus de trupele sovietice, deci lipsit de legitimitate, care s-a menținut datorită represiunii interne și externe. În aceste condiții, vom asista la instaurarea unei stări conflictuale nerezolvate care endemic din latentă devine manifestă. Istoria celor peste patruzeci de ani de dominație comunistă în această zonă învederează valabilitatea indiscutabilă a acestei afirmații. De aceea mai devreme sau mai târziu, într-un fel sau altul, conflictul trebuia rezolvat, iar 1989 a fost anul scadenței.

În al treilea rând, dar într-o formulare oarecum diferită utilizată de autor, este invocată criza profundă, îndeosebi economică, în care se împotmolise fără să se mai desprindă socialismul real în anii '80. Implicațiile acestei neputințe a societăților comuniste de a satisface în mod rezonabil nevoile elementare de hrană, căldură, îmbrăcăminte și alte bunuri de consum ale oamenilor erau cu atât mai demoralizante cu cât, în același timp, popoarele care trăiau dincoace de cortina de fier erau la curent cu abundența oferită cu dărnicie aproape tuturor membrilor săi de societatea capitalistă, atât de blamată de comunism. Anii '50, '60, și '70 au fost pentru vestul capitalist și estul socialist o perioadă de dezvoltare continuă, cu viteze și cu rezultate diferite (dar nu în favoarea socialismului). În anii '80, cu unele dificultăți, Occidentul și-a continuat evoluția ascendentă, în timp ce

răsăritul Europei s-a plasat inevitabil pe panta descendentă. S-a creat astfel un contrast care a devenit cu timpul inacceptabil și care în cele din urmă i-a făcut pe oameni să se ridice împotriva guvernanților comuniști.

Revoluțiile anticomuniste care au avut loc în a doua parte a anului 1989 au arătat cu claritate de ce anume voiau să se debaraseze oamenii și oarecum clar unde doreau să ajungă. Nu mai era însă la fel de clar, admite Ralf Dahrendorf, cum se ajunge de la socialism la tipul de societate care corespundea mai bine năzuințelor lor, și aceasta pentru că, în istoria ei, omenirea nu mai cunoscuse nicicând o astfel de experiență. Ne aflăm deci, într-o situație cu totul inedită, căreia nici măcar teoretic nu i se schițase răspunsul.

Nevoia unor lumini în această privință era atunci copleșitoare, astfel că autorul nu poate ocoli acest subiect. Mai mult decât atât, dacă este să judecăm după antecedentele sale științifice credem că autorul simte chiar o atracție deosebită în acest sens. Dacă în cazul primei teme avusese de-a face cu evenimente consumate, aparținând trecutului, în cazul celei de a doua sarcina sa este cu mult mai complicată pentru că i se pretinde să arate în ce mod viitorul inexistent dar dorit ar putea să capete materialitate. Prima oară efortul său este explicativ, a doua oară el este inventiv, ceea ce este mai complicat.

Sintetic formulat, țelul țărilor care au abandonat socialismul trebuie să fie, în opinia lui R. Dahrendorf, societatea deschisă. Nu capitalismul și nici o formulă intermediară care chipurile să combine părțile bune ale socialismului cu ceea ce are bun capitalismul: cu alte cuvinte, a treia cale atât de mult invocată. Autorul respinge categoric o astfel de opțiune pentru motivul simplu că ea nu există. A persista în această privință înseamnă a reveni inevitabil în punctul de plecare, respectiv la tipul de societate care se dorea abandonat. De altfel, în legătură cu așa zisele câștiguri ale socialismului autorul se lansează într-o polemică la capătul căreia va rezulta că acestea nu există sau sunt numai aparente.

Avertismentul său împotriva celei de-a treia căi este rezonabil și ni-l putem însuși. Punerea în gardă împotriva capitalismului nu mai este însă așa de convingătoare. Este drept că autorul se declară, pe urmele lui Karl Popper, împotriva oricărui sistem (social) închis. Dar K. Popper nu a asimilat capitalismul unui sistem închis și a-l socoti astfel mi se pare forțat. Asta pe de-o parte. Pe de altă parte observăm că dacă Occidentul, pe care Dahrendorf îl elogiază de altfel, nu este sistemul deschis apreciat, atunci unde putem afla acest sistem? Există el în general? Dacă rămânem la recomandarea sa făcută țărilor eliberate de comunism de a nu urma calea capitalistă va rezulta că sistemul social agreat de Dahrendorf este altceva decât societatea capitalistă occidentală. Dar dacă vom lua aminte la schimbările structurale pe care le sugerează același autor pentru ca societățile postcomuniste să devină societăți deschise, vom recunoaște în ele trăsăturile tipice țărilor capitaliste dezvoltate. Pentru că, iată care sunt cele trei momente, așa cum le schițează Ralf Dahrendorf, pe care le au de parcurs fostele țări socialiste pentru a ajunge la libertate. 1. Momentul constituțional (al juriștilor), când se legiferează ordinea de drept, se statuează drepturile fundamentale ale cetățenilor și se creează organele care să le garanteze și, de asemenea, capătă expresie constituțională libertățile economice, respectiv dreptul la proprietate privată, legea contractelor și alte libertăți economice majore. 2. Momentul politicii normale (al politicianilor), când se înfăptuiește distrugerea monopolului economic de stat și se creează piața. Reforma constituțională se poate realiza destul de repede, chiar și în șase luni. Punerea pe picioare a noului cadru economic se realizează lent, în cel puțin șase ani. 3. În sfârșit, momentul

cetățeanului. Acum urmează să se edifice structura complicată a societății civile care trebuie să umple golul dintre stat și popor. Este de aceea un proces îndelungat, putând dura una-două generații, respectiv până la șaiszeci de ani. Crearea societății civile în sensul deplin al cuvântului permite, așa cum se exprimă Ralf Dahrendorf, transformarea constituției și economiei din instituții de vreme bună în instituții de orice vreme.

După cum vedem recomandările autorului conduc la o societate de cea mai autentică factură capitalistă, deși în alt context nu consideră societatea capitalistă o societate deschisă.

Ne aflăm la aproape patru ani distanță de când autorul concepea aceste recomandări pentru perioada de tranziție. Supuse confruntării cu practica reformei, trebuie să admitem că Ralf Dahrendorf a avut în principiu dreptate. Tranziția de la societatea anterioară închisă și blocată la societatea deschisă și dinamică este o perioadă de înlocuire a structurilor legale, instituționale, economice și cetățenești vechi cu altele noi. Și nu numai atât. Contrar părerilor mai optimiste, autorul este confirmat și în ceea ce privește durata mai îndelungată a acestui proces. Aceasta arată că, deși nu este în stare să facă prognoze privind revoluțiile, sociologia este capabilă să indice destul de corect la ce transformări trebuie supusă o societate globală pentru a o schimba radical.

Așa cum se poate deduce fie și dintr-o prezentare schematică cum este cea de față, contribuția originală cea mai valoroasă a autorului este de găsit în primul rând în această secțiune. De aceea este cu atât mai surprinzător că tot în această secțiune întâlnim și cea mai discutabilă afirmație, cel puțin din punctul nostru de vedere, din întreaga lucrare, anume, că tranziția de la societatea anterioară la societatea nouă este un drum pe Valea Plângerii, respectiv că, în ceea ce privește economia, lucrurile se vor înrăutăți înainte de a se îmbunătăți. De fapt, nu este vorba de o simplă afirmație ci de o propoziție cu valoare axiometrică prin implicațiile sale. Recurgând la această metaforă, Ralf Dahrendorf decretează că tranziția este o perioadă de mari dificultăți, de lipsuri și de suferință. Nicăieri însă nu ne arată explicit de ce restructurarea vechii societăți și edificarea celei noi trebuie să fie atât de dură. Există însă în carte un amănunt care eventual ar putea să suplinească absența unei explicații exprese. Este vorba de faptul că autorul, referindu-se la traseul parcurs de Germania postbelică până a ajuns să se refacă economic și social spune că acesta a trecut prin Valea Plângerii. Folosirea aceleiași expresii ne sugerează că pentru Dahrendorf cele două situații, a Germaniei postbelice și a tranziției, sunt analoage. Putem bănui că spre ideea similitudinii l-a dus împrejurarea că și într-un caz și în altul avem de-a face cu trecerea de la totalitarism spre o societate liberă. Și într-adevăr, unele asemănări există. Există însă și mari deosebiri. Astfel, dacă în Germania hitleristă proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și economia de piață au continuat să existe, în țările socialiste acestea aproape au fost desființate sau menținute la o scară redusă. Apoi, economia germană era distrusă de război, pe când economia țărilor socialiste europene continua să funcționeze, deși a economiei de piață au fost desigur o bună premisă pentru refacerea economiei germane, după cum absența acestora sau caracterul lor anemic sunt un handicap serios pentru fostele țări socialiste în efortul lor de adoptare a economiei de piață. În ciuda acestei premise favorabile este un fapt că poporul german a fost nevoit ca, înainte de a-și vedea țara refăcută, să peregrineze un timp pe Valea Plângerii, și aceasta s-a întâmplat din cauză că Germania arăta ca un pământ pârjolit la sfârșitul războiului. În celălalt caz, al fostelor țări socialiste, revoluția a afectat mai ales instituțiile și elitele politice, structurile economice rămânând

aproape intacte. Este adevărat că, în perioada de tranziție, acestea urmau de asemenea să cunoască transformări importante. Aceste transformări se referă mai ales la cadrul juridic și economic de funcționare al forțelor de producție (respectiv caracterul proprietății și al pieței), fără a fi obligatorie căderea producției și serviciilor. Prin urmare, afirmația lui Ralf Dahrendorf că perioada de tranziție de la economia centralizată la economia de piață este sinonimă unei călătorii pe Valea Plângerii este inconsistentă pentru că, așa cum am văzut, restructurarea economiei socialiste nu trebuie să ducă obligatoriu la scăderea producției. Dacă în realitate se întâmplă și astfel, această cădere a producției, după părerea noastră, nu este o fatalitate proprie tranziției, ci urmarea unei administrări inadecvate a acestei perioade.

Următoarele două teme importante tratate, a societății deschise și despre rolul Germaniei unificate în noua Europă, prilejuiesc autorului alte reflecții interesante. Dar fiindcă ele au fie un caracter mai general, fie oarecum îndepărtat în raport cu tema care ne interesează pe noi, vor fi menționate în treacăt doar.

În manieră mai generală, Ralf Dahrendorf socotește că eșecul socialismului real este implicit eșecul credinței în existența unui monopol al adevărului și al societății închise căreia aceasta îi dă naștere. „Nici un pericol nu este mai mare pentru libertatea omului decât dogma, monopolul unui grup, o ideologie, un sistem” (Op. cit., p. 26). De aceea, pentru a evita riscurile totalitarismului autorul consideră că trebuie să ne menținem permanent disponibili căutării și înnoirii — iar cel mai adecvat cadru în acest sens îl oferă societatea deschisă. Iată de ce, susține Dahrendorf, pentru țările est și central europene care au ieșit din noaptea totalitară nu există variantă mai bună decât societatea deschisă.

Considerațiile privitoare la poziția Germaniei în noua Europă sunt suscitade de discuțiile și temerile apărute în legătură cu unirea celor două state germane preconizată pentru toamna anului 1990 (precizăm că autorul își încheie reflecțiile în aprilie 1990). Ralf Dahrendorf răspunde acestor preocupări liniștindu-și interlocutorii. Convingerea sa este că Germania unită nu va fi prea diferită de predecesoarea ei Republică Federală, ceea ce înseamnă că procesul de cooperare și integrare europeană va continua. Dar Ralf Dahrendorf nu se alătură celor care cântă prohodul statului național. „Statul național este acum în mare vogă în țările postcomuniste. Și este bine pentru independență și pentru statul de drept, precum și pentru căutarea unei căi proprii către societatea deschisă” (Op. cit., p. 127).

Reflecțiile autorului privesc în mod global revoluția anticomunistă din estul și centrul Europei. Totuși, atunci când într-o țară sau alta sunt aspecte particulare, nu ezită să le scoată în evidență. În această ordine de idei, cred că ar fi interesant ce găsește Ralf Dahrendorf de subliniat în ceea ce privește revoluția română.

Autorul ține să sublinieze mai întâi modul violent în care s-a produs răsturnarea vechiului regim. Ca și în celelalte țări comuniste, și în România conflictul dintre nomenclatura conducătoare, în vârful căreia se afla familia Ceaușescu, cu restul poporului ajunsese la punctul critic. Spre deosebire de Polonia, Ungaria, Germania de Est și Bulgaria, guvernării români au recurs la represiune și astfel conflictul s-a rezolvat pe cale violentă.

Înlăturarea bruscă a vechiului regim a dus în România la apariția unui vid înspăimântător care atrage tot felul de puteri, vechi și noi, cum se exprimă Dahrendorf, parcă anticipând teribila luptă pentru putere de la noi.

O altă particularitate a României posttotalitare menționate este absența societății civile. Aceasta face ca între stat și popor să existe un gol care în țara noastră îndeosebi are

dimensiuni îngrijorătoare. Autorul consideră că umplerea acestui gol este o problemă esențială — și nu putem să nu-i dăm dreptate — pentru stabilitatea noastră politică.

Ultima subliniere privind situația României privește statul național. Cum am văzut, R. Dahrendorf socotește că vremea națiunilor și a statelor naționale nu a trecut încă. Totuși, după părerea lui, în cazul României — dar și al altor țări — statul național are și unele neajunsuri. Citează în acest sens problema locului unde să fie apărute mai bine drepturile moldovenilor și cererile zgometoase de autonomie în cazul Transilvaniei (Pentru mai buna edificare a cititorului, care pe bună dreptate n-ar fi convins de rezervele lui în privința statului național pe baza exemplificării de mai sus, trebuie să spun că în alt context el aduce argumente mai pertinente).

Ralf Dahrendorf supune reflecțiilor sale, pe lângă aspectele menționate de noi, multe alte aspecte pe care le analizează la fel de interesant dar care am considerat că se află mai departe de ceea ce ni s-a părut că are o legătură nemijlocită cu revoluțiile antitotalitare din anul 1989. Adevărul este că ne găsim în fața lucrării unui erudit care, chiar dacă se ocupă de un subiect strict delimitat, face numeroase legături cu teme adiacente. De aceea, pentru a recepta întreaga bogăție de idei a cărții, este nevoie de un contact direct cu aceasta.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Cf. de exemplu Zbigniew Brzezinski, *Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul al XX-lea*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1993.
2. Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, București, Humanitas, 1993.
3. Formulă care ar dori să exprime dubla sa condiție de german prin naștere și prin apartenența academică inițială și de britanic prin integrarea sa începând din anul 1974 în mediul științific englez.
4. Ralf Dahrendorf, *Class and class conflict in industrial society* (1959) *Modern social conflict* (1989).